

keztében — az egyhangúság. A jelek általánosságukban túlságosan hasonlítanak egymásra, nagyon messze vannak jelentésüktől, illetve, egészen primitív értelemben azonosak vele. Igaz, a tudatos közhelyszerűség helyenként az ironia eszköze, ám olykor az alkotói tartózkodás nem hiteles alibije.

VAJDA Gábor

A FORRADALMÁR VISSZAEMLEKEZÉSE

Edvard Kardelj: *Sećanja*, Državna založba Slovenije, Ljubljana és Radnička štampa, Beograd, 1980

„Az a partizán egyenruha volt rajtam, amelyben a hadseregből jöttem és a szöges bakancs, semmilyen más ruhám, se polgári, se katonai nem volt... Moszkvában ünnepélyesen fogadtak bennünket, nem is kell mondanom, hogyan éreztem magamat az elegáns Šubašić mellett” — írja többek között visszaemlékezéseiben. Edvard Kardelj. De éppen ezek a részletek teszik visszaemlékezéseit megrázó tanúvallomássá arról a korról, amikor a jugoszláv felszabadító mozgalom vezetői a partizánharcok drámai küzdelméből beléptek a világpolitikába, nagyhatalmak legmagasabb rangú képviselőivel kezdtek tárgyalni, majd megvívták harcukat az új Jugoszlávia nemzetközi elismeréséért, önállóságáért, mindenféle mesterkedésekkel, elsősorban a Tájékoztató Iroda támadásával szemben.

Sajátos alkotás Edvard Kardeljnek ez a műve. Ugyanaz a gondolkodó, a gyakorlatot marxista elméletté gyúró és ezzel a forradalmi gyakorlatnak új lendületet adó ember nyilatkozik meg benne, mint más műveiben is. Könyve ezért különbözik a hagyományos emlékirat-irodalomtól. Megkapó emberi részletekben gazdag, többet sejtet alkotójának személyéről, mint a nemrég elhunyt forradalmár más alkotása, még szép leírásokat is tartalmaz, például Vis szigetéről. De előterében mégsem a szerző egyénisége, eseményekre és tényekre való puszta visszaemlékezése áll, hanem a forradalmár valómása, ítélete, véleménye egy mozgalmas korról, annak főszereplőiről. Legtöbbször nem is az esemény a legfontosabb a szerző számára, hanem az, hogy a gondolkodó és forradalmár mit lát meg az eseményekben, hogyan fedi fel azok emberi és társadalmi rugóit.

Edvard Kardelj már tudta, hogy súlyos beteg, amikor visszaemlékezéseit diktafomba mondta. Bizonyos tehát, hogy a mű keletkezésénél jelen volt az az emberi vágy, hogy élményeiből, kapcsolataiból minél többet őrizzen meg az utóknak, és a mindig tevékeny ember egész életének felismerése, hogy még többet kell tennie. A megírás körülménye megszabta a könyv jellegét is. Az előszó szerint Edvard Kardelj több kötetre tervezte visszaemlékezéseit, fel akarta dolgozni a háború előtti

(1927—1941), a háborús (1941—1944) és a háború utáni (1944—1957) időszakot. Ebből a nagy tervből azonban csak néhány témát dolgozott fel, de a korszak eseményeiből a legfontosabbakat, közvetlenül az alaptémához kapcsolódva, az új, független Jugoszlávia elismeréséért és megőrzéséért vívott küzdelemhez és erőfeszítésekhez. Ebben a keretben szól a felszabadító mozgalom főparancsnokságának Vis szigetére érkezéséről, a jugoszláv népfelszabadító mozgalom elismeréséért vívott küzdelemről, az ideiglenes kormányról, a béketárgyalásokról, a Tájékoztató Irodával való összeütközésről, a Szovjetunióval való viszony rendezését jelző belgrádi nyilatkozatról stb., tehát e korszak legfontosabb eseményeiről.

Más teendői miatt csak 1978 második felében kezdhetett hozzá emlékei elmondásához. A könyv két részből áll. Az első rész Edvard Kardeljnek közvetlenül a diktafonba mondott emlékeit tartalmazza, a könyv szerkesztői legfeljebb néhány stilisztikai javítást eszközöltek a kötetlenül mondott szövegen. A második része viszont azokat a mellékleteket tartalmazza, amelyeket Kardelj útmutatásai és utasításai alapján készítettek elő. A mellékletek a csetnikeknek a megszállókkal való együttműködését bizonyító okmányokon kívül tartalmazzák Kardelj beszédeit és más történelmi dokumentumokat, úgymint az alkotmányozó nemzetgyűlés választásáról és a köztársaság kikiáltásáról, az újjáépítés és a szocialista építőmunka kezdeteiről, a béketárgyalásokról, az öngazgatásról szóló dokumentumokat. Itt kerül sor a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának az SZK(b)P KB-val folytatott levélváltásának részletes ismertetésére és Edvard Kardelj az ENSZ-közgyűlés 1949. évi ülészakán mondott beszédének kivonatos bemutatására.

Éppen azért, mert így készült, a mű megőrizte a kötetlen visszaemlékezés varázsát. Már azzal is, hogy Edvard Kardelj az emlékek hatása alatt adott értékelést a korszak számos eseményéről. Többször utal például a jugoszláv népfelszabadító mozgalom vezetőségének azon véleményére, hogy Sztálin nemcsak látszatra lépett fel a jugoszláv forradalom ellen taktikázásával a Hitler-ellenes koalíció egységeinek mondvcassinált érdekében, hiszen hamarosan nyilvánvaló lett, hogy emögött ugyanaz a nagyhatalmi politika rejlett, amely később a Tájékoztató Iroda határozatában megnyilvánult. Kardelj az adott korszak hangulatát és véleményét adja vissza emlékezéseiben. Az autentikus visszaemlékezés varázsának megőrzése érdekében a szerkesztők és Edvard Kardelj munkatársai csak lábjegyzeteket fűztek a szöveghez, és tartózkodtak a közvetlen javítástól, még ott is, ahol Edvard Kardelj nyilvánvalóan nem emlékszik pontosan. Így például csak a lábjegyzetekben utalnak arra, hogy az SZK(b)P KB csak második levelét címezte Titónak és Kardeljnek. Az első levél, amely Kardelj szerint szintén Titónak és neki szólt, csak „Tito

elvtársnak és a Jugoszláv Kommunista KB többi tagjának” címzést viselte.

Az eseményekről viszonylag kevés újat tudunk meg. A jelzett korszakkal foglalkozó irodalomban kicsit is járatos olvasó számára legfeljebb olyan apró részletek hatnak az újdonság erejével, mint Kardeljnek az a közlése, hogy megvolt a megállapodás 40 000 magyar kitelepítéséről, de ezt senkinek eszé ágában sem volt végrehajtani, vagy az, hogy a szovjet vezetőség 1956-ban Djilas leváltását használta fel ürügyként a kapcsolatok javításának kezdeményezésére. De Kardelj emlékiratainak nem is az a lényege, hogy máshol nem olvasható részleteket ismertessen. A könyv tömör megfogalmazása nem is tenné lehetővé a részletezést. Sokkal lényegesebb a történekek megismerése szempontjából, hogy Edvard Kardelj a részvevő hitelességével szól. Ebből következően kerekedik ki az olvasó előtt a történelmi tények és események összképe. Jellemző példaként említhetjük meg, hogy 1956-ot sokan feldolgozták már; Veljko Mičunović, Jugoszlávia akkori moszkvai nagykövete, emlékezéseiben éppen erről a korszakról szól elsősorban, de számos más okmány, emlékezés, történelmi elemzés is foglalkozik ezzel a korszakkal. Mégis, csak Edvard Kardeljt olvasva teljesezik ki az a felismerés, hogy milyen nehéz volt megtörni a jeget Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti viszonyban, mivel 1956 a szovjet vezetőség politikájában nem egyszerűen szakítás a sztálini gyakorlattal, nem pusztán a kapcsolatok fejavításának óhaja, hanem súlyos küzdelem is, amit a jugoszláv vezetőknek éppúgy meg kellett vívniuk, mint ahogy annak idején nemegyszer meg kellett küzdeniük Sztálinnal a független jugoszláv politika céljaiért.

Aki Kardelj emlékezéseit olvassa, nemcsak a történelmi eseményekkel ismerkedhet meg. Mélyebb benyomást tesz rá annak megismerése, hogy Jugoszlávia történelme sorsdöntő eseményeinek részvevői miként élték át egyénileg ezeket az eseményeket. Edvard Kardelj emlékezéseiben beszámol arról, amiről Tito elvtárs is több alkalommal szólt, hogy a jugoszláv forradalom vezetői számára milyen belső megrázkódtatással járt a nyílt szakítás Sztálinnal.

De talán még ennél is nagyobb erénye Kardelj művének, hogy ugyanakkor a történelem ítéletét mondja ki a tárgyalt események számos szereplőjéről. Kardelj, az elméleti éleslátás embere, az eseményeket történelmi távlatból vizsgálva a napi politika elfogultságai fölé tud emelkedni, és fel tudja tárni a történelem szereplőinek jó és rossz oldalait egyaránt. Tehát megmenekülhet a Jugoszlávián kívüli glorifikálódástól, de a régi viszonyok adta ellenszenv diktálta elfogult leegyszerűsítésektől is. pl. Sztálinra vonatkozóan vagy az érdemek esetleges eltúlzásától Hruscov esetében.

Sztálinról ezt állapítja meg: „Az én benyomásom szerint Sztálin rátermett és okos ember volt. Tudta, mit akar, és minden eszközzel harcolt céljaiért. Az októberi forradalom utáni nehéz tapasztalatok, amelyek — hogy megtarthassa a Nagy Október alapjait — a terror és az erőszak felé készítették, életelemévé váltak. Végsőkig erőszakos, durva, de ugyanakkor alkalmazkodó természetű volt... A háború alatt és közvetlenül a befejezése után egész politikáját alárendelte a Hitler-ellenes koalíció belső politikájának. Ezt nem is vethetjük a szemére, mert a háború végső kimenetelét illetően erősen függött e viszonyoktól. De ugyanakkor kérelmetlen volt a forradalmi mozgalmakkal szemben, és kész volt őket simán feláldozni a Hitler-ellenes koalícióban lévő saját érdekei oltárán... Szinte félt minden forradalomtól és forradalmi mozgalmától. A forradalom eszméje az új feltételek között, számára, a szocialista tábor bővülését jelentette. Féltékeny és bizalmatlan volt minden önállóan jelentkező forradalmi jelenséggel szemben... Mégis, az októberi forradalom után sikerült megőriznie annak alapjait, sikerült végsőkig durva eszközökkel megteremtienie a szocialista ipar gazdasági alapját és ezen az alapon létrehozni a világ egyik legerősebb és legjobban felfegyverzett hadseregét stb. Mindezek a sikerei kapcsolatban állnak a legvégsőkig elmenő durvasággal és erőszakkal. Olyan országban jelentkezett azonban, amely tegnap még teljesen elmaradott volt. Az ember még mindig dilemmában van, ha felveti a kérdést, vajon egy ilyen országban lehetséges volt-e másképp dolgozni. Kétségtelen, hogy lehetett volna másképpen. Nehéz azonban megválaszolni, hogyan másként. Tény az, hogy ez a „másképp” nem történt meg. És ha az ember Sztálin ellenfeleinek műveit olvassa, akkor sem látja a kiutat.”

A teljes történelmi értékelést kapjuk tehát Sztálinról. Az érdemek elismerését éppúgy, mint a történelem ítéletét egy olyan emberről, aki — Kardelj megfogalmazásában — „a történelem azon erőszakos emberei közé sorolható, akik abban a meggyőződésben, hogy jó ügyért harcolnak, több rosszat hoztak az emberiségnek, mint jót”.

Hruscsovról pedig ezt írja: „Sztálintól eltérően, Hruscsov nem rohmozott makacsul afelé, amit el akart érni. Megpróbálta, de amikor nem sikerült, visszavonult, és pillanatnyilag elfogadta azt a politikát, amely úgy-ahogy szavatolta a normális együttműködést. Így aztán Jugoszláviának a szocialista táborba való belépése körüli feszültség ellenére mégis viszonylag jó egymás közötti viszonyunk volt egész a magyarországi és lengyelországi eseményekig... Hruscsov nem volt Sztálin. Sztálin bezárkózott a maga elefántcsonttoronyába, és magához rendelte azt, akire szüksége volt, akár jóhoz, akár rosszhoz. Hruscsov másfajta volt, ellentéte Sztálinnak. Magatartását illetően demokrata, mondhatnánk a nép embere, de eljáráásával és szótárával durva volt, és különben sem tartott

tiszteletben semmilyen protokollt, nem volt senkire tekintettel, nem tördött azzal, hogy néha hogyan lép föl.” A történelmi értékelés tehát itt is világos: Hruscsov egyaránt tartalmazta a sztálini módszerekkel való szakítást és ezeknek a módszereknek az átmentését a megváltozott körülmények között.

Egy mondatban tehát: Kardelj visszaemlékezései, a sorsdöntő történelmi események megvilágítása; a résztvevő szubjektív vallomása és a jugoszláv társadalom nagy teoretikusának szintjén mozgó értékelések nemcsak múltunk megértésének fontos dokumentumává, hanem izgalmas olvasmánnyá is teszik ezt a könyvet.

BÁLINT István

A TAPASZTALATON TÚLI FELÉ

Ivan Focht: *Tajna umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1976

Ivan Focht a háború utáni jugoszláv esztétikai gondolkodás egyik legkiemelkedőbb alakja, aki esszéinek nem a mennyiségeivel kápráztat el, hanem inkább azok minőségével, a bennük kifejeződő szellemiség következetességével, s főleg azzal ébreszt tiszteletet, hogy humanizmusából, a szocializmus számos elméletírójával ellentétben, hiányzik a giccs, a megálmodott álmok parancsának engedelmességgel hódolósság, a mások által adott filozófiai alapokkal szembeni kritikátlanúság. Legutóbbi könyve nem rendszerező esztétika, noha fejtegetései az esztétikum meghatározott felfogását tartják szem előtt ebből indítottnak, ezzel érintkeznek vagy ide totrkollanak. Az eltérő időpontokban keletkezett tanulmányok témái tulajdonképpen ürügyként szolgálnak, hogy egy kiénlelt esztétikai koncepció valóságos anyagon mérhesse le önnön súlyát.

Tévednénk azonban, amennyiben az elmondottak alapján azt hinnénk, miszerint Ivan Focht egy egészen radikálisan új szemléletnek a híve. Törekvésének eredetisége viszonylagos, s inkább csak nálunk, a mi társadalmi elméleti és gyakorlati feltételeink közepette domborodik ki szembetűnőbben. Ő ugyanis a felfedezés erőfeszítései helyett az elődök által már feltalált, de az utódoktól méltatlanul háttérbe szorított, egyedül hitelesnek vélt esztétikát szeretné a jogaiba visszaállítani, illetve — pontosabban — ennek az esztétikának rendszerező kidolgozására buzdít. Elődei a polgárságot megelőző korok iképviselői s főként olyan individuuumok, akik eltekintettek az emberiségnek közvetve gyakorlati hasznosságot célzó ismeretelméleti igényeitől s inkább átadták lényüket „a”